

УДК 929ДЯГІЛЄВ:792.8:745/749

ІВАНОВА О.В., ІВАНОВА О.П.

Меморіальна збірка документально-речових предметів С.П. Дягілева у колекції Національного музею історії України

Робота присвячена життю та творчості видатного російського театрального та художнього діяча Сергія Павловича Дягілева, організатора «Російських сезонів» за кордоном та балетної трупи «Російський балет». Автори детально характеризують колекцію меморіальних предметів та писемних джерел, які належали С. Дягілеву і включені до фондowego зібрання Національного музею історії України, детально зупиняючись на особливостях легенд та історії створення найунікальніших із них.

Ключові слова: С.П. Дягілев, С.М. Лифар, «Російські сезони», «Російський балет С. Дягілева», театральні афіші та програми «Російського балету», сценічні костюми, особисті речі С. Дягілева.

Колекція меморіальних предметів театрального-декоративного мистецтва, яка належала хореографу і танцівнику Сергію Лифарю – вагоме поповнення збірки Національного музею історії України (далі – НСІУ) 2002–2007 рр. В ній представлені як поодинокі пам'ятки так і добірки, які пов'язані з іменами визначних постатей – з творчого і особистого оточення Сергія Михайловича. Але особливе місце в колекції займає комплекс музейних предметів, пов'язаних з іменем видатного художнього та театрального діяча ХХ ст. Сергія Павловича Дягілева, який сприяв значному розвитку російської та західноєвропейської культури. В той же час він здійснив колосальний вплив на формування і становлення Сергія Лифаря – як людини і як митця [5, с. 37–51].

«Той, хто йде за іншими, ніколи не випередить їх» – саме ці слова, які належали Мікеланджело, використав у якості епіграфа С. Дягілев для програмної статті у першому номері журналу «Мир искусства». І саме ці слова є найкращим епіграфом для його творчої діяльності. Сам Сергій Павлович любив говорити, що в його жилах тече кров Петра Великого і любив коли, його порівнювали з ним. І дійсно в них було щось спільне – і в розмаху, і в любові до Батьківщини. Різницею було те, що Петро I свої державні реформи проводив в Росії, переносючи західноєвропейські цінності на російський ґрунт, а С. Дягілев намагався здійснити реформи у світовій культурі, поширюючи російське мистецтво в Західній Європі [10, с. 140].

Сергій Павлович Дягілев народився 19 (31) березня 1872 р. в Новгородській губернії у сім'ї офіцера-кавалергарда спадкового дворянина Павла Павловича Дягілева. Мати померла через декілька місяців після народження Сергія і його виховувала мачуха Олена Дягілева-Панаєва, освічена й інтелігентна жінка, яка замінила йому матір. Раннє дитинство Сергій провів у Санкт-Петербурзі, де проходив службу батько, а потім вся сім'я переїхала до діда в родовий буди-

нок у Перм. Всі члени родини Дягілевих захоплювались музикою, театром, мистецтвом. Сам Сергій Павлович гарно співав, грав на фортепіано, малював, хоча був просто любителем в різних видах мистецтва [17, с. 1–16]. В 1896 р. закінчив юридичний факультет Петербурзького університету, паралельно займався в консерваторії, набув глибоких і різносторонніх знань з історії розвитку художніх стилів, живопису, музики, театру. У 1898–1904 рр. разом з своїми друзями і однодумцями Сергій Павлович створив художнє об'єднання «Мир искусства» та однойменний журнал, який боровся з академізмом, пропагував нові напрямки мистецтва та справив значний вплив на розвиток культури Росії на рубежі століть [10, с. 60].

Особисте життя Сергія Дягілева в період перебування в Санкт-Петербурзі яскраво ілюструє музейний предмет з колекції НМІУ – літографія з рисунку Л. Бакста¹ «Портрет няні С. Дягілева – Дуні», яка датується 1901 р. (ГРЛ-4606) Авдотья Олександрівна (за іншими відомостями Андріанівна) Зуєва була спеціально «виписана» з родового помістя і завжди була присутня під час засідань редакції журналу «Мир искусства», які проходили в квартирі С. Дягілева. Стара няня була невід'ємною частиною життя редакційної групи і життя Сергія Павловича, саме тому його друг та однодумець Лев Бакст в 1905 р., створюючи портрет Дягілева, який в подальшому стане самим відомими і хрестоматійним твором, зображає її, як вона сидить на стільці в глибокій кімнаті із без емоційним виразом обличчя [14, с. 132; 17, с. 47, 79].

У рамках роботи художнього об'єднання і журналу С. Дягілев організував ряд виставок, метою яких було продемонструвати освіченій публіці портретний живопис 18 ст., твори закордонних акварелістів, роботи самих членів «Мира искусства» – Л. Бакста, О. Бенуа, К. Сомова, Є. Лансере, І. Грабаря, М. Реріха. Всього на теренах Росії Сергій Павлович організував 6 подібних виставок, остання відбулась в Петербурзі в Єкатерининській залі (вул. Мала Конюшенна, 3) у лютому-березні 1906 р. Саме цій події присвячені статі, вміщені в газетах «Страна», «Русь», «Речь», (ТКВ-13367), які зберігались в колекції С. Лифаря в коричневому конверті з написом: «Diaghilev». Більшість статей написано відомими критиками Сергієм Маковським² та Володимиром Стасовим³. Вони містять різку критику представлених на виставці художніх робіт, а Сергій Дягілев, його однодумці з «Мира искусства», і вся його діяльність названа «декадент-

¹Бакст Лев Самойлович (уродж. Лейб-Хаїм Ізраїлевич Розенберг, 08.02.1866, Гродно – 28.12.1924, Париж) – живописець, графік, театральний художник. Один із провідних діячів художнього об'єднання «Мир искусства», працював у «Російських сезонах» та «Російському балеті», був особистим другом С. Дягілева.

²Маковський Сергій Костянтинович (15.08.1877, Санкт-Петербург – 13.05.1962, Париж) – російський поет, художній критик, організатор художніх виставок, видавець.

³Стасов Володимир Васильович (02.01.1824, Санкт-Петербург – 10.10.1906, Санкт-Петербург) – російський музичний і художній критик, історик мистецтва, громадський діяч.

ством». Щодо Володимира Васильовича Стасова, то така характеристика від нього була особливо нищівною і образливою, оскільки він мав колосальний авторитет в мистецькому середовищі і в свій час відіграв вирішальну роль у визнанні передвижників [17, с. 83–85]. Врешті-решт виставка 1906 р. стала останнім художнім проєктом Сергія Дягілєва на теренах Батьківщини – надалі його творча діяльність пов'язана із зарубіжжям [14, с. 183–184].

Одночасно з громадською діяльністю Сергій Павлович деякий час редагував «Щорічник імператорських театрів» і займав державну посаду – чиновника з особливих доручень при імператорських театрах. Він спробував реалізувати свої художні ідеї на сцені, здійснивши постановку балету «Сільвія», але в наслідок придворних інтриг був звільнений з посади з так званим «вовчим квитком», тобто по життєво не мав права займати державні посади, і це рішення не підлягало апеляції.

У 1907 р. Сергій Дягілєв організував перший «Російський сезон» – виступ російських артистів за кордоном. Спочатку це були симфонічні концерти, в яких приймав участь М. Римський-Корсаков, С. Рахманінов, О. Глазунов, Ф. Шаляпін. У 1908 р. пройшов сезон російської опери за участю Ф. Шаляпіна. Цей сезон мав грандіозний успіх у глядача, але в матеріальному плані завдав лише збитків, тому, як вважають деякі дослідники, С. Дягілєв схвалив ідею на наступний сезон показати парижанам, у т.ч. й балетні вистави, хоча сам ставився до цього виду мистецтва досить зневажливо: «Смотреть его с одинаковым успехом могут как и умные, так и глупые – все равно никакого содержания и смысла в нем нет; да и исполнение его не требует напрягать даже маленькие умственные способности» [2, с. 135].

У «Російських сезонах» С. Дягілєва виступали провідні танцівники Маріїнського та Большого театрів – А. Павлова, Т. Карсавіна, М. Ксешинська, М. Мордкін – гордість і окраса російського балету. Хоча відношення у нього з багатьма складались дуже по-різному, особистість С. Дягілєва притягувала до себе як магнітом талановитих і обдарованих діячів мистецтва. З 1911 р. він почав процес формування постійної балетної трупі, який завершився в 1913 р. Трупа отримала назву «Російський балет С. Дягілєва» і проіснувала до 1929 р. Звичайно, танцівники, хореографи, художники-декоратори, які працювали в трупі, постійно змінювались в залежності від особистих обставин та художніх завдань, які ставив перед колективом С. Дягілєв. Незмінним протягом 20 років існування його антрепризи було те, що тут працювали видатні балетмейстери свого часу: М. Фокін, Л. Мясін, В. Ніжинський, Д. Балачин; найталановитіші танцівники: В. Ніжинський, Т. Карсавіна, С. Лифар. Балети оформлювали найкращі художники епохи: О. Бенуа, Л. Бакст, М. Реріх, О. Головін, Н. Гончарова, М. Ларіонов, А. Матіс, П. Пікассо й інші. Багатьох «відкрив» і виховав він сам,

оскільки мав феноменальну здатність бачити таланти і допомагати їм сформуватись. Це стосувались не тільки танцівників, хореографів і художників, а й композиторів. Саме С. Дягілеву світ завдячує відкриттям імен двох геніальних композиторів ХХ ст. – І. Стравінського і С. Прокоф'єва [15, с. 614].

Антреприза С. Дягілева подарувала Заходу нову естетику хореографічного театру – основним типом спектаклів став одноактний балет, в якому танець і пантоміма були нерозривно поєднані. Це було видовище, створене хореографом у співтворстві з художником і композитором, що вражало своєю емоційною насиченістю та інтенсивністю кольорів, вишуканістю і вибагливістю пластичного малюнку. З самого початку існування антрепризи основним направленням розвитку хореографічного мистецтва стало намагання вийти за межі класичного балету. Експерименти з танцювальними формами В. Ніжинського випередили час і тому були не відразу сприйняті глядачами. М. Фокін збагатив рухи «багатою пластикою», а продовжувач закладених ним принципів – Л. Мясін – доповнив хореографію «ламаними і примхливими формами». А вже Д. Баланчин остаточно відійшов від академічного танцю, надав своїм балетам більш стилізоване і експресіоністичне звучання. Саме завдяки С. Дягілеву балетне мистецтво пережило новий ренесанс. «Російські сезони» та «Російський балет Дягілева» справили колосальний вплив на формування балетного мистецтва ХХ ст. Створенні в антрепризі С. Дягілева балетні вистави і на сьогодні є окрасою балетних сцен світу. Навіть ті, що на початку, на прем'єрних показах, були практично не сприйняті публікою, як це було з балетами В. Ніжинського – «Післяполудневим відпочинком фавна» і «Весною священною». Перші виступи були не лише тріумфом російського балетного мистецтва, а й сприяли відродженню балету у ряді європейських країн. Вони стимулювали виникнення балетних театрів у країнах, які до цього їх взагалі не мали (Наприклад, США, Латинська Америка) [16, с. 75].

У колекції Сергія Лифаря творчість антрепризи Сергія Дягілева яскраво ілюструє добірка театральних програм, яка нараховує 44 од. і хронологічно охоплює 1910–1929 рр. (ТКВ-13385, ТКВ-13375). Програми «Російських сезонів» та «Російських балетів С. Дягілева» вирізняються особливою художньою витонченістю і високою поліграфічною якістю. Вони надруковані на високоякісному папері (деякі аркуші з філігранями), сторінки прикрашені рамками з вишуканими орнаментами, віньєтками і малюнками. В них розміщені репродукції ескізів декорацій, костюмів, завіс, авторство, яких належать відомим художникам; фотографії танцівників в сценічних костюмах чи окремі сцени із вистав; портрети хореографів, композиторів, художників, диригентів. У текстах, крім програми виступів, розміщені списки трупи, аналітичні статті відомих театральних критиків щодо репертуару чи оформлень вистав [7, с.

174–175]. Програми після 1923 р. (в рік коли до трупи був зарахований Сергій Лифар) вирізняються тим, що містять значну кількість підписів і рукописних написів багатьох видатних діячів мистецтва в т.ч. Сергія Дягілева. Яскравим доказом цього може бути програма виступів трупи в Монте-Карло за 1926 р. На титульній сторінці розміщені рукописні написи Сергія Павловича, адресовані С. Лифарю: «Симпатичному Сергею Михайловичу Лифарю от Директора Сергея Павловича Дягилева»; «Самому молодому из первых самому первому из молодых в 1926 году»; «С искренними пожеланиями чтобы из глупенького обратился в умньенького, из длинноносого в курносого» (ТКВ-13385/29). Програма виступів у Гранд Опера від 1928 р., крім рукопису С. Дягілева, має привітальні написи і автографи балерин О. Спесивцевої та Л. Соколової, хореографа і танцівника Д. Балачина, художників М. Ларіонова і Н. Гончарової (ТКВ-13369). На програмі виступів в Театрі Сари Бернар за 12.06.1928 р., в день коли відбулась прем'єра одного із найвідоміших балетів із репертуару трупи – «Аполлона Мусагета», залишили автографи композитор Ігор Стравінський, танцівники П. Владіміров, А. Данилова, Алісія Нікітіна, літературний секретар С. Дягілева і автор лібрето до багатьох балетів трупи Борис Кохно⁴ й інші. Також підписав її відомий паризький фотограф, який фотографував усіх визначних європейських діячів того часу, в т.ч. Сергія Лифаря, Борис Ліпницький⁵ (ТКВ-13375/2). В колекції НМІУ представлена значна кількість його робіт.

За спогадами постійного режисера трупи Сергія Григор'єва останній виступ трупи відбувся в театрі Казіно м. Віши (Франція) 4 серпня 1929 р. [4, с. 209]. В колекції театральних програм НМІУ є програма виступу трупи за 3 серпня (ТКВ-13385/2), – тобто на передостанній виступ. На останній сторінці і частково на обкладинці Сергій Лифар залишив рукописний напис червоною кульковою ручкою про те, коли відбувся останній виступ і про подальші поїздки С. Дягілева зі своєю протеже І. Маркевичем⁶ Європою і про його смерть 19 серпня. Те, що напис здійснений кульковою ручкою свідчить про те, що він зроблений пізніше, не в 1929 р., а, ймовірно в 1980-х рр. коли Сергій Лифар передав частину своєї колекції меріі м. Лозанна. На основі цієї колекції була створена постійно діюча виставка під назвою «Життя для танцю», афіші якої теж зберігаються у фондовій колекції НМІУ (ПЛ-3212-3221) [8, с. 281].

⁴Кохно Борис (03.01.1904, Москва – 08.12.1990, Париж) – російський і французький театральний діяч, письменник, лібретист, автор багатьох сценаріїв балетів з репертуару «Російського балету», літературний секретар С.П. Дягілева.

⁵Ліпницький Борис (уродж. Хаїм (Єфим) Ліпницький) (1887, м. Остер Чернігівської губ. – 1971, Париж) – французький фотограф.

⁶Маркевич Ігор Борисович (1912, Київ – 1983, Антиб) – італійський, французький диригент, композитор. В 1929 р. С. Дягілев особисто займався його кар'єрою, організував його перші концертні виступи. Згодом був одружений на доньці Вацлава Ніжинського – Кірі.

«Російські сезони» сприяли популяризації не тільки російської культури в Європі, а й спричинили встановлення моди на все російське. Популяриність сезонів С. Дягілева призвела до захоплення європейцями традиційним російським костюмом і породила нову модну тенденцію, завдяки якій дружина короля Великобританії Георга V виходила заміж у сукні, стилізованій у російських фольклорних традиціях [10, с. 215].

Унікальним видом пам'яток театральньо-декоративного мистецтва є сценічний костюм як такий, що яскраво ілюструє художню концепцію оформлення вистави. Тому «родзинкою» колекції Сергія Лифаря, яка відноситься до періоду існування «Російського балету Дягілева», є два театральні костюми. Перший – до па-де-де «Блакитний птах» із балету «Спляча красуня» на музику П. Чайковського, створений художником та особистим другом С. Дягілева Львом Бакстом в 1921 році (Т-9275). Лев Бакст – один із найвідоміших художників-декораторів «Російського балету». Робота з цією трупною принесла йому європейську славу реформатора театрального живопису і костюму. Найбільш вражаючим було оформлення балетів – «Клеопатра» (1909), «Шехеразада», «Карнавал» (1910), «Видіння троянди», «Нарцис» (1911) тощо. Як реформатор балетного костюму він справив значний вплив на сучасних йому театральних художників і модельєрів. На жаль, костюми та декорації, виготовлені до балету «Спляча красуня», стали останньою театральною роботою Л. Бакста [6]. Прем'єра вистави «Спляча красуня» у постановці трупи «Російський балет Дягілева» відбулася 2 листопада 1921 р. у Лондоні, де партію Блакитного птаха виконував С. Іздіковський, а потім з 1929 р. – Сергій Лифар [5, с. 44–45].

Костюм виготовлено з блакитного оксамиту, прикрашеного кольоровими стразами і аплікаціями зі світлого оксамиту. Декоративне оздоблення костюму виконано в межах загального художнього вирішення і вдало доповнює декорації вистави. Авторський живопис відтворено за допомогою аплікації із підібраних тканин, яскрава кольорова гама яких підсилена зеленим, білим та блакитним стеклярусом. Знизу на підбійній тканині зберігся автограф написаний французькою мовою рукою С.Лифаря: «Виготовив. «Блакитний птах». 1921. Бакст».

Другий костюм до балетної постановки «Аполлон Мусагет»⁷ на музику Ігоря Стравінського для ролі Аполлона складається із червоної туніки, шкіряного золотистого вінка і балетних туфель золотистого кольору (Т-9277, 92756). Автором ідеї балету та музики до нього був І. Стравінський. Аполлон, якого називали Мусагет, тобто наставник муз, навіює кожній її мистецтво. І хоча у давньогрецькій міфології було 9 муз, І. Стравінський врешті-решт обрав лише три – ті, які найбільш пов'язані з мистецтвом хореографії: Калліопа (муза епіч-

⁷«Аполлон Мусагет» – безсюжетний балет у двох сценах, сюїта танців. Музика І. Стравінського. Хореографія Ж. Баланчина. Головні виконавці: А. Данилова, Л. Чернишова, Ф. Дубровська, С. Лифар.

ної поезії), Полігімія (муза гімнів) і Терпсіхора (муза танців) [9, с. 130–131]. Перше виконання вистави відбулося в театрі Сари Бернар у Парижі 12 червня 1928 року. Автором костюмів та декорацій зазначено французького художника-примітивіста Андре Бошана, який за професією був садівником, а як художник він став відомий для широкого загалу завдяки Сергію Дягілеву, який надав йому можливість реалізувати свої здібності на сцені. Його оформлення балету нагадувати класичну Грецію – було яскравим і ефектним. Як свідчить один із дослідників біографії Габріель (Коко) Шанель – Анрі Гідель, саме вона виконувала замовлення на пошиття костюмів до цієї вистави [3, с. 351], [5, с. 45–46]. Слід зазначити, що роль Аполлона у виконанні С. Лифаря, стала триумфальною. Після вистави С. Дягілев подарував йому золоту ліру, а І. Стравінський клавір балету з написом: «Восхитительному Аполлону Сереже Лифарю с любовью от автора». Хореограф вистави Ж. Баланчин замовив для нього лавровий вінок, а Шанель влаштувала на його честь бал [13, с. 260, 371].

Цікава історія створення костюму ще до однієї вистави, яка увійшла до скарбниці світового балетного репертуару – «Видіння троянди». Перший ескіз костюму до ролі Троянди Л. Бакст намалював на сорочці, в яку був одягнений Вацлав Ніжинський і який надалі став першим виконавцем цієї ролі. Потім художник розфарбував зразки тканин у різні відтінки рожевого, червоного та бордового. За цими зразками було замовлено фарбування цілих рулонів. Як свідчила дружина В. Ніжинського Ромола – пелюстки із тканини Л. Бакст вирізав власноруч. Вони були різними не тільки за кольорами, а по щільності тканини – одні вільно звисали, інші мали більш жорстку структуру. На танцівника вдягався комбінезон із тонкої еластичної шовкової тканини, який щільно облягав тіло і який на ньому зашивали. Далі костюмери разом з Л. Бакстом обшивали комбінезони пелюстками в визначеній ним послідовності. Деякі пелюстки після пришивання підкручували щипцями для волосся: «и в результате получалось сочетание очень сильно перемешанных между собой различных красных, розовато-лиловых, ярко-розовых и пурпурных тонов, плавно переходящих один в другой – цвет-сущность окраски розы, которому невозможно дать точное определение» [11, с. 134]. Цей костюм кожного разу фактично створювали заново, оскільки завжди після використання він втрачав частину пелюсток. Надалі з'ясувалось, що і при зберіганні з костюму таємничо зникали його деталі. Ця таємниця заінтригувала костюмерів і коли було проведено своєрідне розслідування, з'ясувалось, що слуга Вацлава Ніжинського, якого до нього приставив Сергій Дягілев, Василь Зуїков зрізав пелюстки і продав їх як сувеніри сентиментальним паризьким дамам, які засипали його подібними проханнями. Ця комерційна діяльність досягла такого рівня, що згодом Василь зміг придбали будинок, який з легкої руки членів трупи стали називати «Палац

видіння троянди». Танцівник трупи Дробецький заявив Зуйкову, що він повинен бути до віку вдячним Вацлаву Фомичу, за те що той перетворив слугу в капіталіста [1, с. 135].

У колекції НМІУ зберігаються близько 30 пелюсток і одна квітка з костюму Троянди, в якому цю партію виконував Сергій Лифар (ТКВ-12444). На одній пелюстці рукописний напис С. Лифаря: «Spectre / de la Rose / a l'Opera / de / PARIS / Serge Lifar / Pour Lillan» (Видіння троянди в Гранд Опера в Парижі Сергій Лифар для Ліллан⁸).

Цікавим в історії виникнення балету «Видіння троянди» є те, що він був створений поспіхом для того, щоб заповнити паузу між двома виставами і його шалений успіх при прем'єрі і в подальшому був несподіваним навіть для авторів. Зображення В. Ніжинського в ролі Троянди, а Т. Карсавіної в ролі Дівчини з цього балету прикрасили афіші «Російського сезону» 1911 р. Автором їх був французький письменник і театральний художник Жан Кокто. Справа в тім, що автором оформлення більшості балетних вистав цього сезону був Л. Бакст, тому саме він мав зробити афішу. Проте художник був настільки зайнятий іншою роботою, що Сергій Дягілев вирішив довірити це молодому юнаку Ж. Кокто, який віднедавна почав працювати з трупою «Російський балет». Як вважає один із дослідників творчості Вацлава Ніжинського Річард Бакл, Кокто зробив ці замальовки навіть не маючи змоги побачити саму виставу [1, с. 198–199]. У фондovій збірці НМІУ зберігається афіша «Російського сезону» 1911 р. із зображенням Т. Карсавіної (Пл-3208).

У дослідників життя та творчості С. Дягілева неабияку зацікавленість викликають речі особистого користування Сергія Павловича. Аналіз торгів сучасних всесвітньо відомих аукціонів «Сотбіс» і «Крісті» свідчить про зростаючу зацікавленість європейської та світової спільноти саме в таких речах. У фондovій збірці НМІУ представлено ряд подібних музейних предметів: дві пари підтяжок, дві краватки, нашійна шовкова хустина, тростина із срібним навершям та дорожня валіза, які носив або якими користувався Сергій Павлович. До категорії унікальних можна віднести краватку за інвентарним номером Т-9383, яка є виробом відомого французького художника-модельєра Жанни Ланвен⁹. Будинок моди Жанни Ланвен був заснований в 1890 р., а на початок ХХ ст. модельєр здобула шалену популярність після того, як вперше в історії моди створила лінію моделей елегантного одягу для юних матерів і

⁸Алефельдт-Лорвіг Інґа Ліза (Ліллан або Ліліан – домашнє ім'я) (1914 – 27.08.2008) – уроджена Нюмберг, донька багатого шведського промисловця, офіційно була чотири раз одружена, останній – за датським графом Карлом Алефельдт-Лорвігом, в 1958 р. познайомилась з С. Лифарем і майже 30 років до його смерті, вони прожили разом.

⁹Ланвен Жанна (уродж. Жанн-Марі Ланвен) (1867, Париж – 1946, Париж) – відомий французький художник-модельєр.

їх маленьких доньок. «Музою» модельєра була її донька Марі-Бланш. Пізніше фірмовим знаком будинку моди Lanvin став силует дами, яка веде за руку дівчинку. В своїх моделях Жанна Ланвен використовувала вишивку і мотиви народного костюму. До початку 1960-х будинок моди Lanvin входив до переліку будинків, які працюють haute couture (висока мода), а потім перейшов до виробництва одягу grêt-a-porter. Таким чином, окрім свого меморіального значення, даний зразок цінний ще й і тим, що належить до ранніх та рідкісних виробів чоловічих аксесуарів відомої французької фірми.

Перлиною меморіальної колекції С. Дягілева є дорожня валіза (Шк-411). Виходячи з аналізу його театральної діяльності вона ймовірно була придбана під час першої гастрольної поїздки трупі «Російський балет С. Дягілева» до Лондону. Гастролі відбулись в 1911 р. і були приурочені коронації короля Георга V. Валіза виготовлена відомою на той час англійською фірмою «J.W.Allen», яка спеціалізувалась на виготовленні вишуканих дорогих дорожніх валіз та несесерів для представників аристократичних кіл. Фірма заснована у 1798 р. і проіснувала до 1913 р. З самого початку створення підприємство виготовляло шкіряне спорядження і меблі для казарм англійських військових, а 1860 р. починає виробляти дорожні аксесуари. Патроном фірми був принц Уельський, тому у фірмовому знаку часто розміщувалась зображення королівського герба. Для виготовлення своїх виробів фірма використовувала тільки якісні і коштовні матеріали, зокрема шкіра завозилась з Росії та Марокко. Також часто застосовувалась у виробництві шкіра крокодила. Фірма «J.W.Allen» співпрацювала тільки з відомими англійськими фабриками з виготовлення металевої, срібної та золоченої фурнітури. Так, замки, які встановлювались у валізах, належали до виробів найавторитетніших в цьому виді фурнітури фірм таких, як Брамла, Беррі. В даному екземплярі замок «Dousle Lever Lock».

У середині валізи по периметру в об'ємних кишенях розміщено різні туалетні аксесуари в кількості 20 одиниць: шкіряні скриньки для ювелірних прикрас, помазок для бриття, дзеркало в срібній оправі, щітка для волосся, дві щітки для одягу з натуральною світлою щетиною та несесер для зберігання дрібного начиння, серед якого пілочка, гачок для рукавичок, ножиці для вусів. Крім того валіза укомплектована восьма скляночками лондонської фірми Hallmenkea зі срібними кришками, маркування яких відповідає даті виготовлення – 1911 р. Цікавим є те, що в практично в кожній скляночці залишились або предмети або різні речовини, якими користувався Сергій Павлович. Наприклад, в одній ємкості зберігається ключик від валізи та фрагмент свічки, в іншій – два гудзики, англійська шпилька, затискач для краватки та коричнева сіточка для укладання волосся. Ще в одній залишки від парфумів, ще в одній – біла пухівка з пташиного пір'я, а сама найбільша гранована склянка овальної

форми містить залишки білої речовини, ймовірно, це – тальк. Окрім начиння, яке було виготовлене самою фірмою, у валізі зберігались і інші особисті речі С. Дягілева. Це фото його батька Павла Павловича Дягілева (Ф-23788), ікона «Свята рівноапостольна цариця Олена» в срібному окладі на честь мачухи Олени Панаєвої-Дягілевої (РДМ-2762), набір бритвенного прибору шведського виробництва (МТ-3392, 3393), дві паперові упаковки сірників (ДР-117, 1118), багажна бирка на місце № 82 багажного відділення швидкісного потягу Лазурний берег – Монте-Карло «Міжнародної компанії спальних вагонів Пульмана» (Л-7361) та ліхтарик (МТ-3394). До речі, ліхтарик є зразком першого електричного ручного ліхтарика циліндричної форми, конструкція якого була запатентована в 1899 р. завдяки появі циліндричної батарейки відповідного розміру. Даний зразок, виходячи з його конструкції, наявності паперового дублювання корпусу і вимикача у вигляді кнопки, можна віднести до перших ручних електричних ліхтарів англійського виробництва, який створений після 1905 р. Крім того, у валізу вже С. Лифарем доданий довідник «План Парижа, його округів та передмістя...» (Л-7360) 1966 р. видання. У довіднику рукою С. Лифаря позначена площа С. Дягілева, яка розташована між театром Гранд-опера і бульваром Османн і залишені написи французькою мовою. В одному написі С. Лифар дякує міністру культури Франції Малпроу, який допоміг Сергію Михайловичу увіковічити ім'я свого учителя і наставника, інший напис можна перекласти таким чином: «Мій лавровий вінок Сергію Дягілеву – проповіднику російської культури на Заході».

Не зважаючи на великий успіх виступів «Російського балету», С. Дягілев часто відчував матеріальні труднощі. Антреприза у певні періоди виживала за рахунок значних спонсорських вливань, які забезпечував Сергій Павлович. Вміння знаходити потрібних для його справи людей в потрібний час – це ще одна сторона характеру С. Дягілева. В низці багатих меценатів на особливу увагу заслуговують дві представниці заможних кіл, які з часом стали особистими і близькими друзями Сергія Павловича – Коко Шанель та Міся Серт¹⁰. Дягілев від природи був, як і більшість видатних людей, натурою суперечливою і авторитарною, до того ж нестриманою і запальною, але в його оточенні більшість мала такі ж проблеми. Прикладом цього є суперечка О. Бенуа і Л. Бакста за авторство балету «Петрушка», після якої вони до кінця життя не розмовляли один з одним. Але Сергій Павлович, коли виникала потреба, міг переконати і повернути на свій бік будь-кого. Люди не могли не піддатись його неймовірній харизмі. Прикметними є складні відносини

¹⁰Міся (або Мізія) Серт (уроджена Марія Годабська, 30.03.1872, Царське Село – 15.10.1950, Париж) – польська і французька піаністка, меценат і покровителька багатьох діячів культури. Її третім чоловіком був каталонський художник Жозе Марія Серт, який у 1920 р. для «Російського балету» створив художнє оформлення вистави «Жіночі хитрощі»

Сергія Павловича з Михайлом Фокіним, коли останній образившись на те, що В. Ніжинський у трупі почав виконувати функцію хореографа, зі скандалом пішов з колективу. В 1913 р., коли з трупи йде сам В. Ніжинський, виникає кадрова криза і Сергій Павлович вирішив повернути Фокіна. С. Дягілев сів за телефонний апарат (хоча їх не любив, як і всі технічні новинки) проговорив з Фокіним 5 годин і повернув його до «Російського балету» [4, с. 83].

У 1921 р. у Сергія Павловича діагностували цукровий діабет, а з 1927 р. у нього розвинувся ще й фурункульоз, який сприяє поширенню інфекції і різкому підвищенню температури, що було небезпечно в ті часи коли людству були не відомі антибіотики. Саме таке чергове загострення і стало причиною передчасної смерті Сергія Павловича Дягілева – температура тіла досягла більш, ніж 40°, і серце не витримало. В передсмертний період за ним доглядав танцівник трупи Сергій Лифар та його секретар Борис Кохно і обидва в своїх мемуарах детально описали боротьбу Сергія Павловича за життя [12, с. 121]. У автобіографічній книзі «С Дягилевым» Сергій Лифар згадував, як він зняв з уже мертвого Сергія Павловича запонки із зображенням листя дягелю на пам'ять про нього. Пізніше він замовив дві пари таких самих. У колекції НМІУ представлена одна пара подібних запонок (ТКВ-12300), і можливо це саме ті, які були зняті з Дягілева – встановити це достеменно на сьогодні неможливо [10, с. 301]. Офіційною спадкоємицею Сергія Павловича виявилась сестра його батька Юлія Паренсова-Дягілева, яка жила в Софії, але вона відмовилась від спадку на користь Сергія Лифаря та Вальтера Нувеля¹¹.

У юні роки Сергію Павловичу Дягілеву циганка наворожила, що вмре він на воді, тому він все життя її боявся і тільки у виключних випадках погоджувався на морські подорожі. Але коли захворів, С. Дягілев приїхав до свого улюбленого міста Венеції, не зважаючи на те, що це місто розташоване на воді. Там він і помирає 19 серпня 1929 р. На момент смерті у С. Дягілева не було коштів, тому його похорони оплатили Коко Шанель і Міся Серт. Після короткої панахиди тіло було поховане на православній частині кладовища Сан-Мікеле, яке знаходиться на острові. На мармуровому надгробному пам'ятнику було вибито ім'я і прізвище російською та французькою мовами, а також епітафія: «Венеция – постоянная вдохновительница наших успокоений» – фраза, яку С. Дягілев написав напередодні своєї смерті в дарчому напису С. Лифарю. Ця фраза стала крилатою у колі діячів культури. На постаменті поряд з фотографією імпресарію майже завжди лежать балетні туфлі з піском, щоб їх не розносило вітром, –

¹¹Нувель Вальтер Федорович (26.01.1871, Петербург – 13.04.1949, Париж) – один із діячів художнього об'єднання «Мир искусства», організатор музичних вечорів та інших заходів товариства. В подальшому допомагав Дягілеву у організації «Російських сезонів» та у роботі трупи «Російський балет». Друг С. Дягілева і О. Бенуа із студентських років.

це стало своєрідним ритуалом і традицією в середовищі хореографів та танцівників. У 1971 р. поряд з могилою Дягілева, знайшов свій останній пристанок ще один видатний російський діяч, геніальний композитор і «відкриття» Сергія Павловича – Ігор Стравінський. Для «театральних» відвідувачів кладовища встановлений спеціальний покажчик «Diaghilew Strawinski».

У 2009 р. в м. Москві була відкрита виставка «Видіння танцю», присвячена 100-річному ювілею «Російських сезонів». Виставка організована Третяковською галереєю разом з Національним музеєм Монако. На ній експонувались унікальні предмети, які були не задовго до цього знайдені в фондах музею Монако – театральні костюми з іменними бирками, макети декорацій і запечатаний ящик з архівом Сергія Лифаря. В ящику було знайдено платіжні відомості з автографами самих знаменитих танцівників, щоденники Дягілева, телеграма від нього Лифарю: «Серж, мне очень плохо. Приезжай скорее». Також там було пасмо волосся Сергія Павловича та цітка, якою С. Лифар причісував йому волосся, проводжаючи в останню путь. Місце знаходження цих речей пояснюється тим, що з 1922 р. Монте-Карло стало для «Російського балету Дягілева» офіційною резиденцією і репетиційною базою, з цього часу всі виступи трупи проходили під патронатом принца Монако П'єра. А ще раніше, в 2002 р. з аукйону «Сотбіс» було продано ще одну частину зібрання Сергія Лифаря, де теж були особисті речі Дягілева. Це були листи, щоденники, рахунки, а також термометр з відміткою на 40,5⁰, яким в останнє міряли температуру великому імпресарію. Також було продано хустину, якою витирали лоб вмираючому Дягілеву. Вся ця «траурна» колекція була оцінена в 120–150 тис. фунтів стерлінгів. У колекції НМІУ до такої траурної теми можна віднести жалобну серветку «Пам'яті Дягілеву» (Т-9381), яку зшив С. Лифар із фрагментів стрічок з поховальних вінків та стрічок з вишитими роками, назвами міст і театрів, де були гастролі трупи. Також на увагу заслуговує посмертна маска С. Дягілева, виготовлена на замовлення С. Лифаря (СК-364).

Сергій Павлович Дягілев видатний російський театральний діяч, перший балетний імпресарію світового рівня, людина, яка випередила час і сформувала образ майбутнього мистецтва. Провидець і тиран, аналітик і провокатор, геній, який підкорював серця і душі. Він чув музику раніше композитора, який її написав, бачив балет раніше хореографа, який тільки обдумував перші па, він повністю змінив традиційне уявлення про театр. Під час знайомства з Жаном Кокто С. Дягілев сказав: «Удиви меня!». За цим принципом жив він сам і його трупа – вони завжди дивували, приголомшували глядачів, диктували і встановлювали моду у всіх галузях мистецтва. Тому збірка меморіальних документально-речових предметів С. Дягілева є безумовно цінним надбанням і окрасою колекції Національного музею історії України.

Джерела та література:

1. Бакл Р. Вацлав Нижинский. – М.: «Центрполиграф», 2001. – 494 с.
2. Борисоглебский М.В. Материалы по истории русского балета. Т. II. – Л.: Ленинградское Государственное Хореографическое Училище, 1939. – 356 с.
3. Гидель А. Коко Шанель или маленькое черное платье. – М.: Эксмо, 2002. – 443 с.; ил.
4. Григорьев С.Л. Балет Дягилева. 1909–1929. – М.: АРТ СТД РФ, 1993. – 383 с.; ил.
5. Иванова О.В., Иванова О.П. Мистецька спадщина Сергія Лифаря в колекції НМІУ // Матеріали щорічної науково-практичної конференції Музею історії м. Києва. Вип. 10 – К.: «Кий», 2010. – 410 с.
6. Иванова О.В., Иванова Е.П. Стремительный взлет Икара // Аристократ. – 2004. – №5 (май).
7. Иванова О.П. Колекція театральних програм як джерело вивчення історії «Російських сезонів» С.П. Дягилева (на матеріалах НМІУ) // Національному музею історії України – 110. Тематичний збірник наукових праць. Ч. 2. – К.: Такі справи, 2009. – 272 с.; ил.
8. Иванова О. Театральні афіші і плакати, пов'язані з творчістю С.М. Лифаря, у колекції Національного музею історії України // Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття. – К.: ТОВ «Ш, Лтд», 2004. – 302 с.
9. Лисовий І.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. – Львів: «Вища школа», 1988. – 200 с.
10. Лифарь С. Дягилев и с Дягилевым. – М.: АРТ СТД РФ, 1994. – 477 с.; ил.
11. Нижинская Р. Вацлав Нижинский. Воспоминания. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 412 с.
12. Сергей Дягилев и русское искусство. Т.2. – М.: Изобразительное искусство, 1982. – 576 с.
13. Страдные годы // Сергей Лифарь: Сб. / Сост. Снежко С.П., Шлеев В.В. – К.: «Муза» Лтд, 1994. – 375 с.; ил.
14. Схейн Ш. Дягилев «Русские сезоны» навсегда. – М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2013. – 608 с.
15. Театральная энциклопедия, Т. II. – М.: Советская энциклопедия., 1963. – 1216 с.
16. Русский балет и его звезды / Под ред. Е. Суриц – М.: Большая Российская энциклопедия; Борнмут: Паркстоун, 1998. – 208 с.; ил.
17. Чернышева-Мельник Н.Д. Дягилев: Опередивший время. – М.: Молодая гвардия, 2011. – 475 с.; ил.

Иванова О.В., Иванова Е.П. Мемориальное собрание документов и предметов С.П. Дягилева в коллекции Национального музея истории Украины

Работа посвящена жизни та творчеству выдающегося русского театрального та художественного деятеля Сергея Павловича Дягилева, организатора «Русских сезонов» за рубежом и балетной труппы «Русский балет». Авторы дают детальную характеристику коллекции мемориальных предметов та письменных источников, которые принадлежали С.Дягилеву и которые вошли в фондовую коллекцию Национального музея истории Украины, уделяя особое внимание особенностям легенды, истории создания самых уникальных из них.

Ключевые слова: С.П. Дягилев, С.М. Лифарь, «Русские сезоны», «Русский балет С. Дягилева», театральные афиши и программы «Русского балета», сценические костюмы, личные вещи С. Дягилева.

Ivanova O.V., Ivanova Ye.P. Memorial collection of documents and objects of S.P. Diaghilev in the collection of the National Museum of Ukrainian History

The work is devoted to the life and works of famous Russian theatre and art figure Sergiy Pavlovych Diaghilev, organizer of the «Russian Seasons» abroad and ballet troupe «Russian Ballet».

The authors describe in detail the collection of memorial objects and written sources belonging to S. Diaghilev and included in the stock collection of the National Museum of History of Ukraine, referring in detail to the features of legends and history of the most unique of them.

Key words: S.P. Diaghilev, S.M. Lyfar, «Russian Seasons», «Russian Ballet of S. Diaghilev», playbill of the «Russian Ballet», stage costumes, S. Diaghilev personal belongings.

Подано до друку: 14.11.2016 р.